

Identitet

Anita Jacobson-Widding

I ett samhälle där människor från skilda kulturer möts utvecklar både individer och grupper skyddsmekanismer och barriärer mot utomstående. En viktig sida härav är att utveckla medvetenheten om det egna jaget, det egna kollektivet och den egna kulturen. Att lära känna sina rötter kan helt enkelt vara ett led att stärka sitt eget försvar inför det främmande. Viktigt är att finna sin identitet. I debatten om invandrare används ordet identitet i många sammanhang och med skiftande innebörd. Inom psykologin och kulturantropologin finns en intensiv forskning om identitetens former. Detta säger Anita Jacobson-Widding, professor i kulturantropologi vid Uppsala universitet. Bland annat illustrerar hon hur dofter, ljud och visuella symboler används i identitetsstärkande syfte.

Självva ordet "identitet" är dubbelbottnat. Det kan syfta till "särskildhet" och avgränsning, likaväl som till likhet och gemenskap. Den ena betydelsen av ordet kan definieras på följande sätt: (a) identitet innebär att någon eller något är sig själv (sig självt) och inte någon annan (något annat). Den andra betydelsen av ordet kan definieras på följande sätt: (b) identitet innebär att någon eller något är exakt likadan (likadant) som någon annan (något annat).

Personlig identitet

När vi talar om personlig identitet brukar vi i regel hänsyfta på en persons känsla att vara en egen individ, eller på andra människors uppfattning om att en viss individ har särskilda kännetecken som gör att hon inte blandas ihop med andra. Känslan av personlig identitet är alltså något som i vardagslag sammankopplas med begreppet "särskildhet".

Personlig identitet i denna betydelse förutsätter en avgränsning gentemot andra individer. Denna

avgränsning kan ta sig många symboliska uttryck.

Bland de viktigaste symboliska uttrycken vi har för känslan att vara en egen, särskild individ är de som har beröring med den kroppsliga integriteten och privatlivets helgd. Så finner vi tex att i situationer då en människa har särskilt behov av att bli respekterad som individ avskärmar hon sitt "kroppsjag" från intim kontakt med andra. Hon döljer allt som har med kroppens privata delar och kroppens utsöndringar att göra, och hon undviker att tala om dessa ting. Men hon undviker också att tala om det som berör hennes djupa känslor. Det som är privat måste skyddas från insyn, när den personliga identiteten skall framstå som en avgränsad enhet. Detta symboliska språk används framför allt i situationer då en person känner sig utsatt för hot om maktövergrepp, eller då hon känner att hennes sociala roll kan ifrågasättas. Då sluter hon till den mur av värn mot den personliga integriteten som kan kallas *skyddet kring det egna jaget*. Det som på detta sätt symboliskt skyddas gentemot intrång är det som representerar "mig" till skillnad från "dig", "jag själv i eget majestät". Den tyske sociologen Simmel kallar det som skyddas av integritetsbarriären för "äran", men man kan lika gärna säga att det är känslan av att *ha makt över sig själv* som man söker bevara intakt i de situationer då denna makt kan ifrågasättas.

Gränsen kring individen

Känsligheten för intrång genom individens integritetsbarriär är olika stor om man jämför olika kulturer med varandra. Den moderna jagspsykologins studier av barnets utveckling mellan 6 och 30 månaders ålder har visat att det är under denna period som barnet normalt upprättar en gräns mellan det egna jaget och moderns. Denna process, som av

Margareth Mahler kallas "separations- och individuationsprocessen", innebär två parallella och inbördes beroende utvecklingsmoment. Dels separerar sig barnet kognitivt från modern och utvecklar ett medvetande om att de är två skilda personer. Detta är själva avgränsningen. Dels individueras barnet emotionellt, dvs får en känsla av personlig identitet med egen makt och förmåga att stå på egna ben. Detta är själva identitetsbasen. För att denna process av separation och individuation skall kunna lyckas och utmynna i att barnet har en trygg förankring i känslan av att vara en separat individ med makt över sig själv krävs moderns medverkan. Hon måste gradvis släppa ifrån sig barnet men ändå finnas till hands som "operationsbas" för barnet att återvända till. Mödrar som släpper ifrån sig barnet alltför abrupt hindrar barnet att utveckla en trygghet i identitetsuppbyggnaden. Likaså hindrar modern barnets känsla av att vara en separat individ med en egen identitet om hon alltför länge klamrar sig fast vid barnet och inte låter det öva sig att "vara separerat" i lagom portioner, medan denna process skall genomföras. Den mor som tex håller fast sitt barn alltför länge genom amning och kroppskontakt dygnet runt kan försvåra barnets separations- och individuationsprocess. Barnet får svårigheter att uppleva sig själv som en egen, separat individ med en personlig identitet. Det är detta barn som längre fram blir särskilt mån om att markera artificiella, symboliska gränser kring den sköra identiteten. Det är också detta barn som längre fram tyr sig till ett kollektiv, som får uttrycka en ställföreträdande identitet.

De som vuxit upp i de afrikanska kulturerna eller i samhällen på landsbygden i många andra U-länder visar ofta tecken på en sådan störd individuationsprocess. De markerar gärna gränsen kring både den individuella och kollektiva identiteten skarpt, betonar gränsen kring klan och stam och etnisk grupp, håller strikt isär skilda sociala kategorier – både

De som vuxit upp i de afrikanska kulturerna visar ofta tecken på en sådan störd individuationsprocess.

könen och de hierarkiska kategorierna – och de tyr sig till ett kollektiv hellre än att lita på den individuella identiteten och personliga förmågan. Vad som kännetecknar familjemönstret i de samhällen där integritet och identitet markeras skarpt mellan individer och grupper är bl a att barnet ammas i upp till två års tid och under hela denna tid har intim kroppskontakt med modern.

Identitet och kontinuitet

Begreppet "personlig identitet" eller "individuell identitet" kan emellertid också syfta till en temporal dimension. Identitetsbegreppets främste uttolkare inom psykologin, Erik H Eriksson, fäster stort avseende vid *kontinuitetens* roll i identitetsuppbyggnaden. Han menar att den person som reflekterar över sin personliga identitet i regel söker förena de olika bilderna han har av sig själv från olika perioder i livet: "Är jag densamma som jag var för ett år sen, för 10 år sen, för 20 år sen?" Det är i förmågan att se en samstämmighet, "identitet", mellan dessa olika självbilder som känslan av att ha en egen identitet växer fram, menar han.

Upplevelsen av att vara "densamma som igår" är i grunden en upplevelse av kontinuitet. Men individens känsla av "selfsameness" behöver inte enbart referera till temporal kontinuitet. Den kan också referera till kontinuitet i relation till förebilder, eller identifikationsobjekt. Den personliga identitet som en vuxen person upplever är i regel sammansatt av både förebilder och självbilder, vilka individen sammanfogat till ett kontinuerligt helt.

Inre identitet

Ytterligare en aspekt av den personliga identitetens kontinuitet är den samstämmighet som en individ kan uppleva mellan å ena sidan sina egna karaktäristiska drag som person och å andra sidan de värderingar som han anser vara karaktäristiska i sin kultur. Eriksson hänvisar till en personlig kommentar som Freud en gång gjorde rörande sin judiska identitet. Freud sade sig vara präglad av "en beredskap att leva i opposition". Samtidigt menade han att detta också var ett kännetecken för det judiska samhället i Europa. Genom att uppleva en samstämmighet mellan "det typiskt judiska" och det

som var typiskt för honom själv tyckte Freud att han kände en specifik judisk identitet. Eriksson kommenterar detta med följande ord: "Här pekar termen 'identitet' på en individs förbindelse med sitt folks unika värderingar, som vuxit fram genom en unik historia. Samtidigt hänför den sig till hörnstenen i denna individs unika utveckling. . . ." (Här syftar Eriksson på Freuds yrkesmässiga isolering och hans kamp för sina egna teorier och metoder inom psykologin).

Vi ser här hur identitetsbegreppets båda facetter, "särskildhet" (uniqueness) och "kontinuitet" (sameness, gemenskap), blandas med varandra i den komplexa bild av identitetsmedvetande som Freud upplevde som vetenskapsman och jude och som Eriksson kallar *inner identity*, alltså "inre identitet".

Etnisk identitet

Motsvarande komplexitet finner vi också när vi ska försöka analysera begreppet "etnisk identitet". Det rymmer avgränsning och särskildhet, likaväl som känslan av "sameness" i förhållande till andra personer och vissa kulturella värden. Det kan också rymma en temporal dimension av historisk kontinuitet. Men oberoende av det faktum att det personliga och det kulturella kan utformas till en komplex identitetsupplevelse av denna art kan vi också betrakta upplevelsen av etnisk identitet som en kollektiv version av den individuella identiteten. Allt det som gäller för den individuella identitetens avgränsningsmekanismer gäller också för den kollektiva gruppens avgränsningsmekanismer, om den har en klar strävan att uppfattas som ett enhetligt kollektiv och om den samtidigt befinner sig i samma utsatta läge som den enskilda personen gör. När en hel grupp människor känner att deras existensberättigande som kollektiv riskerar att ifrågasättas, kan de reagera precis som den person vilken ser sin sociala

~~~~~  
*Det hotade kollektivet släpper inte in annan mat än sin egen och helst inte heller matgäster utifrån.*  
~~~~~

roll eller statusposition hotad. Kollektiva sluter till gränsen kring sig självt.

Etniska skyddsmekanismer

Märkligt nog tillgriper kollektivet samma symboliska idiom som den enskilda individen vid denna gränsdragning. Kollektivet likaväl som individen skyddar sin identitet och integritet med hjälp av kroppsliga symboler. Det avskärmar allt det som passerar in och ut genom kroppens öppningar, som om kroppsgränsen vore en ställföreträdande identitetsbarriär med ingångar och utgångar. Allt som gäller maten och måltiderna skyddas från insyn och intrång – maten har att göra med kroppens "ingångar". Det hotade kollektivet släpper inte in annan mat än sin egen och helst inte heller matgäster utifrån. Man bevakar också en annan symbolisk ingång, nämligen kvinnornas sköten. Det hotade kollektivet bevakar sina kvinnor från varje sexuellt närmande utifrån, som om var och en av gruppens kvinnor symboliserade hela kollektivet. En våldtäkt mot en av kollektivets kvinnor är som en våldtäkt mot kollektivet som helhet. Den är ett hot mot dess existens som en avskild enhet, vilken förutsätts ha både en separat identitet och självbestämmanderätt ("makt över sig själv").

Dessa symboliska mekanismer sätts igång för det första i situationer av hot om maktövergrepp, det vill säga då självbestämmanderätten ifrågasätts. Här är det fråga om försvar i underläge, antingen det gäller individens eller kollektivets självbestämmanderätt. För det andra sätts samma mekanismer igång när en etablerad position ifrågasätts. En högre kast, en etnisk minoritet med särskilda privilegier, eller en enskild person med hög statusposition – vilken som helst av dessa enheter kan utveckla samma symboliska skyddsmekanismer då dess existens som egen enhet sätts ifråga, alltså då dess särskilda identitet riskerar att utplånas. Dessutom finns det en tredje situation då ett kollektiv, likaväl som en

~~~~~  
*Kollektivet likaväl som individen skyddar sin identitet och integritet med hjälp av kroppsliga symboler.*  
~~~~~

individ, kan utveckla motsvarande symboliska skyddsmekanismer för den med integritet sammanvävda identiteten. Det är situationer av rivalitet.

Den rivalitet som sätter igång skyddsmekanismer för integriteten är inte en rivalitet i betydelsen konkurrens, tex konkurrens om materiella värden, konkurrens om arbetstillfällen, etc. Snarare är det frågan om en osäkerhet ifråga om relativa maktpositioner som aktualiserar handlingar av symboliskt integritetsskydd. Om tex två ungdomsgång av skilda etniska ursprung utvecklar ett motsatsförhållande, där kanske det ena gänget värnar om att få behålla sina flickor för sig själva, är det förhastat att se denna rivalitet som resultat av en "konkurrens om jobben" ("invandrarna tar jobben ifrån oss"). Snarare finns skäl att söka orsaken till bråket i osäkert definierade maktrelationer mellan grupperna. Rivalitet som uttrycks i integritetsskyddande handlingar har sin rot i makt eller ära snarare än i pengar. Och den som har bekymmer för sin egen ära och maktposition har i regel bekymmer med sin egen identitet.

Kulturell identitet

Man talar ibland om "etnisk identitet" och "kulturell identitet" som om begreppen vore utbytbara. I vissa sammanhang kanske de kan vara det. Det beror på hur man definierar begreppet "kultur". Låter man kulturbegreppet syfta till alla slags värden som är förknippade med en viss etnisk grupp, blir det givetvis svårt att hålla isär de båda begreppen. Men man kan också ge begreppet "kultur" en litet snävare definition genom att låta det omfatta de yttre aktiviteter som ett givet samhälles värdesystem manifesteras i. Sådana yttre aktiviteter är då tex sedvänjor, ceremonier, ritualer, språk, musik, sånger, sagor, talesätt, danser och alla typer av artefakter (= materiella ting) som följer det traditionella mönstret, tex kläder, redskap, arkitektur, prydnadsföremål, maträtter. Allt detta är företeelser eller ting som människan uppfattar med sina sinnen – syn, hörsel, lukt, smak, känsel. Och det som man uppfattar med sina sinnen har en utomordentligt stor betydelse för en aspekt av identiteten som har att göra med *igenkännande*.

Vi kan återigen knyta an till Erikssons identitets-

Det är känslan av att "vara ett med minnena" som är central i den vuxnes identitetskänsla.

begrepp. Dess kärna är kontinuitet. Den individuella identiteten är sammansatt av en kontinuitet över tid, som kallas "selfsameness" och som innebär att man "känner igen" tidigare versioner av sig själv och tidigare personliga förebilder i sig själv.

Känslan av att vara "kontinuerlig" dvs att "hänga ihop" och vara enhetlig genom de skilda tidsepokerna i ens liv, är kopplad till *minnen*. De minnen som en människa uppfattar som sina egna bildar en oupplöslig del av henne själv, och det är känslan av att "vara ett med minnena" som är central i den vuxnes identitetskänsla.

Men vad som gör att man känner igen sig som vuxen är inte bara inre bilder av ens egen tidigare person, eller av de mänskliga förebilder man haft och identifierat sig med. Också yttre faktorer i miljön fungerar som objekt för igenkännande. Det kan röra sig om landskap, hus eller andra visuella intryck, tex intryck av andra människors fysionomier. Men det kan lika gärna vara fråga om de intryck som förmedlas genom de övriga sinnena – hörsel, lukt, smak, känsel. En melodi, ett språk, en doft eller smaken av en Madeleinekaka kan återkalla en hel värld från en tid som flytt.

De sinnesintryck som en individ växer upp med är sammansatta av en unik blandning "natur" och "kultur". Ett naturlandskap – eller ett kulturlandskap, om det nu är en bondbygd eller en basar – ingår med alla sina dofter och ljud en symbios med den kultur som människorna där upplevt med sina sinnen. I det ögonblick man förlorar detta landskap och de bilder, dofter, smaker och ljud som är förknäpade med det förlorar man också en del av sig själv. Man förlorar den sinnliga värld som man har "hängt ihop med". Den känsla av helhet och odelbarhet som är central i identitetsupplevelsen försvinner.

Den som omplanteras i en helt ny miljö kan därför uppleva avsaknaden av igenkännande som en identitetsförlust. Denna identitetsförlust brukar i dagligt tal kallas att man mist sin "kulturella identitet".

Den som omplanteras i en helt ny miljö kan därför uppleva avsaknaden av igenkännande som en identitetsförlust.

Men man kan lika gärna säga att den innebär att man mist sin "sinnliga identitet", eller de sinnliga upplevelser som man gjort till en del av sig själv. Därför får försöken att återuppliva igenkännandet i en emigrantsituation i regel en sinnlig karaktär. Det är dofterna, smakerna, ljuden och bilderna man söker återskapa. Det är maten, musiken, och dansernas rörelsescheman som väljs för att återväcka minnet av en odelbar enhet. Men man väljer helst också att omge sig med välkända fysionomier, och – om så är möjligt – med välkända landskap. De svenska emigranterna till Amerika sökte upp de landskap och klimat de kände igen. Detsamma gjorde de franska emigranterna, som bosatte sig i södern.

När man talar om vikten av att invandrare får behålla sin "kulturella identitet" handlar det alltså till stor del om att återskapa hållpunkter för ett sinnligt igenkännande. Dessa hållpunkter kan betraktas som substitut för en förlorad känsla av "sameness" mellan jaget och den omgivning som sinnena förmedlar.

Att medverka till invandrarkulturers bevarande – åtminstone temporärt – kan därför bli en viktig åtgärd för att förhindra identitetsproblem i framför allt den vuxnes emigrantsituation. Sen må antropologerna påstå att det inte är fråga om att bevara en "kultur" i sin helhet, utan bara vissa ytliga manifestationer av en kultur. Men det är det till synes ytliga som är förutsättningen för igenkännandet – det igenkännande som kan krävas för upplevelsen av att vara en hel människa, med en omedelbar identitet.

Tillskriven identitet

Hittills har identitetsbegreppet huvudsakligen beskrivits som en inre upplevelse, där de två viktigaste komponenterna är: känslan av avgränsning och känslan av kontinuitet (eller samstämmighet). Men man talar också om identitet i yttre bemärkelse,

d v s den identitet som en person eller en grupp tillskrivs av andra.

Den yttre identiteten kan ha att göra med roller och förväntningar från andra, med klichéer och fördomar, med stereotyper, diskriminering eller beundran. Det kan förefalla som om den inte har särskilt mycket med den inre identiteten att göra. Men den yttre identiteten är inte fristående från den inre identitetsupplevelsen. Tillskriven identitet påverkar människors upplevelse av vilka de är.

Sambandet mellan yttre och inre identitet är särskilt framträdande i den sociologiska behandlingen av identitetsbegreppet. Sociologer och socialpsykologer har av tradition sammankopplat identitetsbegreppet med den *roll* som en person tillskrivs av andra och som hon förväntas uppfylla i sin interaktion med andra människor. Sådana rollförväntningar brukar i regel internaliseras, d v s införlivas med en persons uppfattning om sig själv. Det finns talrika undersökningar som visar att tex en positiv rollförväntning ökar människors prestationer och vice versa. Man "blir" den som omgivningen förväntar sig att man är.

Också här kan vi tala om identitet som kontinuitet, eller samstämmighet. Genom att motsvara en utifrån tillskriven identitet ser individen till att utforma en samstämmighet mellan sin egen självbild och andras bild av henne. En sådan samordning tycks underlätta den känsla av odelbarhet som är så fundamental i den personliga identitetsupplevelsen.

Kollektivets yttre identitet

Under senare tid har forskarna tagit itu med problemet kring tillskriven kollektiv identitet. Här är det antropologer som har gjort det grundläggande arbetet. En av de antropologer som demonstrerat hur en etnisk identitet kan växa fram på grundval av yttre "etiketter" är Jan Ovesen. Han har beskrivit hur två olika "etniska grupper" i Afganistan har skapats av yttre stereotyper. I det ena fallet gällde det en mängd smärre grupper utan gemensamt stammedvetande, vilka av muslimska erövrare klumpades ihop som Kafirer, d v s "otrogna" (icke muslimer). Detta blev nu en gemensam identitet, i den situation av förtryck som blev aktuell, även om beteckningen Kafirer efterhand byttes ut mot Nuri-

stani, d v s "folket i ljusets land". Det andra fallet gällde det etniska gruppen Pashai, som inte existerade som etnisk grupp med eget identitetsmedvetande förrän utländska lingvister identifierade dem som Pashai. Ovesen drar slutsatsen att etniska identiteter inte är "naturliga fakta", utan snarare kulturella konstruktioner som när som helst kan modifieras, rekonstrueras eller överges.

På motsvarande sätt kan man konstatera att reseskildrare och antropologer, likaväl som kolonialadministratörer och militärer ofta har bidragit till framväxten av en etnisk identitet hos folk som tidigare inte betraktat sig som en avgränsad grupp. Men framför allt tycks denna etniska medvetenhet blomma upp först när det utvecklas ett hierarkiskt betonat motsatsförhållande till andra grupper, eller till en privilegierad majoritetsbefolkning, eller till någon annan form av "överhet". Judarnas historia kan ses i detta perspektiv, liksom också invandrargrupper i Sverige och USA, eller isolerade provinser som Baskien, Bretagne, och möjligen Gotland.

Kulturtradition och maktförhållanden

Instrumenten för skapandet av en etnisk identitet kan således vara till synes oförargliga yttre schabloner, som kan innefatta allt från lingvistiska etiketter till etniska skämt (se bl a Dundes). Men vad som ger denna utifrån påklitrade etniska identitet en emotionellt upplevd verklighetsförankring är oftast faktiska motsättningar och maktförhållanden. Hur starkt dessa motsättningar upplevs tycks dock i stor utsträckning bero av i vilken mån den aktuella gruppens kultur odlar de gränsdragningsmekanismer, som har den tidiga separations- och individuationsprocessen som prototyp. De individuella upplevelserna av den personliga identitetsutvecklingen må skifta från person i ett och samma samhälle, men det förefaller som om varje någorlunda homogent samhälles kultur rymmer ett slags ställningstagande till frågan om hur strikt gränserna kring separata enheter ska bevakas. Den ena kulturen förvaltar ett arv där gränsvaktandet värderas högt – även om inte samtliga samhällsmedlemmar skulle ha haft problem med sin egen separations- och individuationsprocess. Andra kulturer förvaltar ett arv där

gränsmarkeringarna mellan individer och kollektiv inte framhävs – även om enskilda samhällsmedlemmar skulle ha sina privata skäl att vakta på sina egna och sitt kollektivs yttre gränser och identitet. Det tycks vara arten av kulturtradition i dessa avseenden som avgör om en etnisk grupp visar sig särskilt mån om att bevara sin etniska identitet i en situation av emigration eller motsatsförhållande. Men samtidigt kan också styrkan av förtryck och graden av ifrågasättande av en grupps existensberättigande spela en stor roll. Detta kan man se av tex en jämförelse mellan Östeuropas ghettojudar och Californiens intellektuella judar.

Att avgöra hur stor roll som maktförhållanden spelar gentemot kulturarvets värderingar rörande kollektiva gränsmarkeringar är inte möjligt när det gäller frågan varför somliga folkgrupper är mer mån än andra om att markera sin etniska identitet. Vi får nöja oss med att konstatera att båda faktorerna är betydelsefulla, och att ett fenomen som "tillskriven identitet" inte ensamt räcker för att skapa ett starkt identitetsmedvetande hos ett kollektiv av människor.

REFERENSER

- Dundes, Alan (1983): "Defining Identity through Folklore". I *Identity: Personal and Socio-Cultural*, utg av Anita Jacobson-Widding. Uppsala Studies in Cultural Anthropology 5.
- Eriksson, Erik H (1959–1980): *Identity and the Life-cycle*. New York: Norton.
- Eriksson, Erik H (1968): *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Eriksson, Erik H (1982): *The Life Cycle Completed*. New York: Norton.
- Jacobson-Widding, Anita (1983): "Introduction" och "Body and Power: Symbolic Demarcation of Separate Identity". I *Identity, Personal and Socio-Cultural*. Utg av Anita Jacobson-Widding. Uppsala Studies in Cultural Anthropology 5.
- Mahler, Margareth (1970): *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation*. New York: International Universities Press.
- Ovesen, Jan (1983): "The construction of Ethnic Identities: The Nuristani and the Pashai of Eastern Afghanistan". I *Identity: Personal and Socio-Cultural*. Utg av Anita Jacobson-Widding. Uppsala Studies in Cultural Anthropology 5.